

Adalékok Besztercebánya etnikai változásaihoz, alkalmazkodási stratégiák egy értelmiségi asszimilációs életpálya tükrében

LÁSZLÓ BÓNA	394(437.6)
Data on the ethnic changes in Besztercebánya (Banská Bystrica).	316.7(437.6)
Adaptation strategies in the light of the assimilation life path of an intellectual	314.148(437.6)
	78.071.1(437.6)

Keywords: Banská Bystrica, Besztercebánya, assimilation, ethnic changes, diary, Figusch, Figuš, identity.

Kutatásom a mai Szlovákia szívében fekvő Besztercebánya dualizmus kori és „triano-ni” nemzetiségi változásainak történeti-demográfiai vizsgálatára irányul.¹ A szlovák–magyar etnikai kontaktuszónától messze északra fekvő város a dualizmus kezdetén kevesebb, mint hétezer lelket számláló bányavárosnak számított. Az 1880. évi népszámlálás szerint szlovák többségű, ámde mintegy 20 százalékban magát német és 16 százalékban magát magyar anyanyelvűnek valló népességével tipikus háromnyelvű felvidéki város volt. A dualizmus évtizedeiben gyors ütemben nőtt a magukat

1 A város jelentőségét jól mutatja, hogy egyik legismertebb kutatója, Paulinyi Oszkár a magyarországi városok legrégebbi rétegéhez sorolta: „A több mint félszáz Árpád-kori »város« közül alig ha féltucatnyi – Pest, Buda, Esztergom, Győr, Pozsony és a bányavárosok közül talán Selmec- és Besztercebánya – került bele már a XIII. század folyamán a gazdasági értelemben vett város fogalmát megközelítő, előrehaladottabb fejlődés sodrába.” (Paulinyi 1993) A város IV. Béla által elrendelt thüringiai német betelepítése, majd városi joggal való felruházása óta kisebb-nagyobb mértékben mindig is vegyes nemzetiségű településnek számított, amit a helység német, magyar és szlovák névváltozata – Neusohl – Besztercebánya – Banská Bystrica – is tükröz. Sajnos napjainkig nem jelent meg a város magyar nyelvű átfogó története, amit Jurkovich Emil szakképzett történész több mint két évtizeden át írt, csupán az első világháború után készült el. Jurkovich monográfiája több mint 2000 gépelt oldalt tesz ki, melynek kézirata az OSZK-ban található. A teljes kiadás, a szlovák nyelven 2005-ben, A3-as méretben, kisbetűvel is mintegy 550 oldalon, hiánytalanul lett kiadva. Jurkovich munkájánál érezhető, hogy a valamikori német várost valamiképp integrálja a magyar államiságba. Mivel ő maga is a királyi Magyarország alkalmazottja volt (Besztercebányai gimnáziumi igazgató, iskolai felügyelő stb.), nyilván valamilyen szinten védte is munkaadója eszmeiségét, az asszimilációt pedig természetesként értékelte. Sőt, a szepességi (Letanovce) születésű Jurkovich Csehszlovákiát is elhagyta, és Magyarországon hunyt el 1936-ban. „Igyekeztek (Ipolyi Arnolddal együtt) megszabadulni a romantizmus koncepcióktól [...], Jurkovich a város történetének megírásában végül is nem állt hozzá nemtörődőséggel a szlovákok felé.” (Skladny 1999)

magyar anyanyelvűnek vallók aránya. Az 1910-es népszámlálás – legalábbis papíron – már relatív többségben találta a magyar anyanyelvű népelemet, 49%-nyi magyart mutatva ki.² Tanulmányunk súlypontját az értelmiségiek asszimilációs életpályájának vizsgálata jelenti, ami a korabeli felvidéki városok egy részében meghatározóan jellemző folyamat volt. A többlepcsős, jórészt befejezetlenül maradt értelmiségi magyarosodás egyszerre jelentett a helyi közösségek feltörekvő polgári rétegei számára mintát, egyszersmind jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a korábban évszázadokon át nem magyar többségű városokban a 20. század elején a magyarság számára kedvező népszámlálási adatok születtek.³

Kutatási módszerek

Besztercebánya városának városelmézése a készülő doktori disszertációm egyik fontos alfejezete, mely során egy népszámlálási adatokat tartalmazó Access adatbázis elemzésből három tipikus felvidéki várost vizsgálunk meg. Besztercebánya azokat a városokat hivatott fémjelteni, ahol a magyarok aránya a lakosság növekedését is meghaladóan növekedett. A kutatást a társadalmi-gazdasági fejlődését vizsgáló szlovák és magyar szakirodalom elemzésével kezdtem. A tényleges kiindulópont azonban a korabeli város társadalmi, etnikai, gazdasági és oktatási szerkezetének feltérképezése jelentette. A várossal kapcsolatos okiratok, iskolai felügyelői jelentések, minisztériumi fel- és leiratok, polgármesteri és megyei levelezések, orvosi jelentések, rendőrségi jelentések, városi szabályrendeletek, házassági szerződések, szabálysértési eljárások, felvételi kérvények, egyesületek szabályzata, a városban székelő 16. gyalogezred, gazdasági iratok, vasút, valamint a helyi Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) tevékenységét is megvizsgáltam, elsősorban a Besztercebányai Levéltárban található iratok segítségével. A helyi sajtó rendkívül sokszínű volt, a gyakran egymást váltogató, rövid életű lapok könyvtári példányai hiányosak, ritkán maradtak fenn teljes évfolyamok.

Az asszimilációs folyamat egyéni érvényesülésének és értelmezésének bemutatására egy konkrét értelmiségi életpályát is megvizsgáltam. A terjedelmes anyag ugyanakkor lehetetlenné teszi, hogy egy rövidebb tanulmányban minden tényezőre kitérjek. Ezért itt most csupán a legalapvetőbb statisztikai adatokat ismertetem, elemzem a hadsereg, a munkavállalók helyzetét. A városi közterkölcsökre és a gazdasági helyzetre vonatkozó források elemzése mellett egy értelmiségi naplójával foglalkozom részletesebben.⁴

2 A németek aránya 8,2%-ra esett vissza.

3 Pl. Pozsonyban, Kassán, Trencsénben, Nagyszombatban, Nyitrán, sőt Budapesten is többé-kevésbé hasonló módon zajlott a magyarosodás.

4 A 19. századi szlovák nemzetépítés városát, a hivatalok és egyesületek nyelvváltását, az iskolákat, a FEMKÉ-t, a pánszlávizmus üldözését, a helyi politikát, illetve a legkülönbözőbb statisztikákat korábban egy tanulmányban mutattam be. (Bóna 2014)

Besztercebánya nemzetiségi változásai a dualizmus évtizedeiben

A városnak a 19. század közepén mintegy 5 ezer lakosa volt. A dualizmus végére ez a szám több mint kétszeresére nőtt. Két hullámban érkeztek a betelepülők a kiegyezést követően. Az 1890-es évektől kezdve tízévenként több mint 1 500 fővel gyarapodott a település lakossága. A magyar elem növekedése alig marad el ettől, sőt, 1900 és 1910 között meg is haladta ezt a mértéket. Kétségtelen, hogy a legalább 2100 fős magyar gyarapodáshoz sok nyelvváltó egyén és család járulhatott hozzá. Azt is figyelembe kell venni, hogy a város lakosságának dualizmus kori önreprodukciója az 1880-as években rendkívül alacsony volt, évenként mintegy 10-20 fővel születtek többen, mint mennyien meghaltak.⁵

1. táblázat. Besztercebánya nemzetiségi összetétele 1851–1930 között⁶

Év	Forrás	Népesség	Magyar	%	Szlovák	Izraelita	Német
1851	Fényes Elek	5228	-	-	-	-	-
1857	Osztrák népsz.	5243	44	0,8	4221	-	978
1869	Osztrák népsz.	5950	-	-	-	247	-
1880	Magyar népsz.	7159	1165	16,3	4342	561	1396
1890	Magyar népsz.	7485	1799	24,0	4229	-	1389
1900	Magyar népsz.	9264	3132	33,8	4852	1025	1179
1910	Magyar népsz.	10 776	5261	48,8	4338	1260	879
1919	Karol Fremal	10 734	1565	14,6	8265	1092	406
1921	Cssz. népsz.	10 587	890	8,4	8222	1146	454
1930	Cssz. népsz.	11 347	435	3,8	9250	-	483

A magyar nyelvismeret és a magyarok számarányának növekedését egymás mellé téve feltételezhető, hogy az 1880-ban magyarul tudók, ám magukat még más anyanyelvűnek vallók egy része 1910-ben már a magyar anyanyelvű lakosság számát növelte, ugyanakkor tény, hogy a magyar nyelvismeret a 20. század elejére általánossá vált a városban.

2. táblázat. A besztercebányai népesség magyar nyelvismerete: 1880, 1900, 1910⁷

Év	Népesség	Magyar anyanyelvűek	Magyarul tudók összesen	Magyarul tudók összesen, %-ban
1880	7159	1165	2583	36,1
1900	9264	3132	5442	58,4
1910	10 776	5261	7992	74,2

5 ŠABB, MMBB 30. doboz. 1887. évi 38. szám. 887. Közegészségügyi jelentés. 1887. február 14.

6 A magyar népszámlálások az etnikai hovatartozást az anyanyelv, míg a csehszlovák népszámlálások nemzetiségi bevallás szerint regisztrálták.

7 Népszámlálási digitális adattár, <http://konyvtar.ksh.hu/neda>.

3. táblázat. A besztercebányai népesség főbb felekezeti adatai: 1880, 1900, 1910⁸

Év	Népesség	Írni-olvasni tud	Rk. (latin)	Ágostai (Ágostai hitv. ev.)	Helvét
1880	7159	4507	4222	2300	65
1900	9264	7376	5386	2684	69
1910	10 776	9039	6235	2814	248

Főképp a német elit és a jiddis – ezért a népszámlálásokban német anyanyelvűként regisztrált – zsidó polgárság asszimilálódott, mely lassan, de biztosan nemcsak a magyar politikai nemzet részeként, hanem a „grammatikai asszimiláció” révén is mindinkább magyarrá vált. A kivándorlás kevésbé érintette Besztercebánya városát, az 1910-es állapotok szerint a lakosság alig 0,2%-a tartózkodott külföldön (303 idegen és mindössze 20 külföldön lévő 1910-ben). A szlovák–magyar etnikai kontaktuszónától messze levő Zólyom megye ennek ellenére a dualizmus végig megtartotta markáns szlovák jellegét, a magyarosodás több mint „69%-át egyébként a megye három rendezett tanácsú városa, úgynevezett modernizációs központja – köztük Besztercebánya – adta”.⁹ A város a szabadságharc utáni szlovák nemzetépítés egyik legígéretesebb központjaként Zólyom megye székhelyeként a FEMKE-féle magyarosító politizálásban is fontos szerepet kapott. A szlovák regionális környezet gazdasági, társadalmi modernizációjának kiemelt jelentőségű helyszíne így vált a helyi magyar, szlovák, német és zsidó elitek közti konfliktusok színterévé.

Közösség, erkölcsi normák, rendeletek

A bányavárosi erkölcsi előírások, szabályrendeletek mindig is a szigorúbbak közé tartoztak, a városi tanács következetes, részletes és pontosan definiált rendeletei gyakorlatilag szokáskialakítóak voltak. Bár a 19. század végére már sokat módosultak, enyhültek, mégis tetten érhetőek a város életében, sőt a városi, hivatali, rendőrségi, valamint egyéb forrásokat végigkutatva megállapítható, hogy összességében a nemzetiségi kérdés a városi ügyintézésben harmad-, vagy csupán negyedrangú a város gazdasági, általános ügyei mellett. Ilyenek főképp az erdőgazdálkodási ügyek, az erkölcsi, sőt a munkásmozgalmi, szociáldemokrata mozgalmak ügyei is. A dualizmus első felében rendkívül nagy számban fordultak elő a bűnbandák, illetve körözött személyek elleni intézkedések a város környékén. A mindenkori alispán és a polgármester közötti levelezésekben azonban prioritást élvezett a nemzetiségi ügy és a sajtóban is nagyobb figyelmet szenteltek a kérdésnek. Mindez arra utal, hogy a nemzetiségi viszonyok kezelése valószínűleg már akkor is főként informális keretek közt, a szóbeli utasítások, beszámolók szintjén történt. Másrészt a város magyar és szlovák közössége közti láthatatlan határvonalak nem feltétlenül jelentek meg a hivatalos városi ügyvitelben, azok többnyire megmaradtak a személyközi kapcsolatok szintjén.

8 1910-ben az Rk. „latin” néven, míg a helvét helyett csak „református”, Ágostai helyett „Ágostai hitvallású evangélikus” kategória szerepel.

9 L. Papp József 2013, 46. p.

Annak kiderítésére, mit jelentett a 19–20. század fordulóján jó városi közalkalmazottnak, illetve polgárnak lenni, a városi hivatal döntési jogkörébe tartozó munkahe-lyekre jelentkezők kérvényeit vizsgáltam meg. A városi hivatal jelképezte, illetve teste-sítette meg a magyar állam helyi közigazgatását. Az alábbi kérvényeket annak megfe-lelően kell értelmezni. Húsz, 1898–1905 közötti állásfelvételi kérelmet elemeztem.¹⁰

Ezek közül kilenc magasabb funkcióba jelentkezett (rendőrfőkapitány, aljegyző stb.). Mind a kilenc fő az iskoláit, bizonyítványait, ajánlóleveleit, vagy ha volt, korábbi tapasztalatait taglalta, egyikük sem utalt sem magyar, sem pedig szlovák vagy német nyelvismeretére. A tizenegy alacsonyabb rangú tisztségre (rendőr, szolgabíró) jelentke-zők kérvényei azonban máris más képet tárnak elénk. Ezek kivétel nélkül rövidebbek, egyoldalusak, illetve mindannyian erkölcsi magatartásuk kifogástalanságával érveltek. Kilenc fő nyelvismeretével (is) érvelt: „a magyart írásban és szóban is jól bírom” majd nyolc fő katonai könyvével, a jelentkezők alig negyede valamilyen korábbi, jobbára hasonló munkahelyi tapasztalataival. Csupán egyetlen jelentkező jelöli meg vallását is. Mindez arra enged következtetni, hogy az előkelőbb pozíciókra vágyók számára telje-sen természetes volt az államnyelv ismerete, ám a „közember” számára az erkölcsi bizonyítvány és a nyelvismeret volt mérvadó, míg a vallásosság gyakorlatilag teljesen a háttérbe szorult ez esetben. Az erkölcsi megfelelést vagy szóban, vagy a hadseregben eltöltött évek szolgálati bizonyítványának makulátlanságára hivatkozva prezentálták a jelentkezők. A 20. század eleji háromnyelvű város nyelvi viszonyainak ékes bizonyítéka a több állásra jelentkező kérvényében is megtalálható formula: „magyarul, tótul jól, németül megfelelően beszélek...”¹¹ Bár a legtöbb kérvényben inkább már csak a szlo-vák és magyar nyelvismeret szerepelt. A nyelvismeretet egyébként a rendőrség szolgál-tati szabályzata is megkövetelte: „[...] írástudás-fogalmazás, képzettség magasabb foka, nevezetesen különféle nyelvek tudása.”¹² Emellett a szolgálati ruhának mindek-kor tisztának és csinosnak kellett lennie, a haját röviden viselve, csak a körszakáll meg-engedett, de az is röviden. Továbbá szolgálatban dohányozni nem szabad, szolgálaton kívül sem szabad az utcán pipázni, csakis a szivarozás engedélyezett, illetve az erköl-csi kódex hiánytalan betartása kötelező.¹³

Az erkölcsi kódex betartását nem csak elvárták, hanem ellenőrizték is. Ha valami-lyen panasz érkezett, azt nyilván kivizsgálás követte, és ha az eset ismétlődött, általá-ban megrovás, majd pénzbüntetés, harmadszorra pedig rendszerint elbocsátás lett belőle. Panasz természetesen szép számmal érkezett, a vád többször is csupán ennyi-ből állott: „jellemtelen”. A legnagyobb gondot természetesen Besztercebányán is az alkohol okozta. A városi gazdák, kocsisok, tűzoltók, toronyőrök, sőt rendőrök is számos esetben voltak kivizsgálás célpontjai, és elbocsátásokra is akadt példa. Némely állás-ra jelentkező jellemét még a főispán is írásban ellenőrizte a polgármesternél, hogy kikérje véleményét, az illető magaviseletéről, erkölcsi állapotáról, megbízhatóságáról

10 ŠABB, MMBB, 38 doboz.

11 ŠABB, MMBB, 38 doboz. Knopp Jenő levele a rendőrkapitánynak. 1905. november 3-án, Úrvölgye, (besztercebányai városrész)

12 ŠABB, MMBB, 31 doboz. Besztercebánya sz. kir. városi rendőrség szolgálati szabályzata 1887, 266sz. 5 cikkely.

13 Uo.

stb. A korrupcióra utaló nyomokat is rendkívül szigorúan megvizsgálták. Többször előfordultak Besztercebányán a városi erdők és a városi tanácsosok tűzifaigénylése körüli visszaélések, mely ügyek végén több tanácsost megrovással és fizetésmegvonással büntettek. A panaszok között azonban egyetlen nyíltan a nemzetiségre utaló feljelentést sem találtam, annál több aratás környéki szociális ügyet, amelyet azonban néhol kihasználtak nemzetiségi izgatásra is.

Erkölcsei romlásra talán minden korszakban találunk utalást, nem volt ez máshogy ekkoriban sem: 1880-ban „azon előforduló esetek alkalmából, miszerint az éjjeli őrzőratokat a városban eszközölő hajdúinkat kicsapongó egyének részéről bántalmazták”, lőfegyverrel lettek ellátva, illetve rá két évre fegyverhasználati szabályrendeletet is alkottak.¹⁴ Egyébként a dualizmus kori városi sajtóban rendszeresen megjelentek a per tudósítások, bírósági ítéletek, a nevek teljes feltüntetésével.

Ami a beszélt nyelvet illeti, a 18–19. században „nem illett” a városi polgárságnak szlovák könyvet vagy újságot olvasni, sőt szlovákul sem „mondokolni” az utcán, és a köszönésnél is kizárólag a németet, majd később egyre inkább a magyart használták. Ezt inkább a vagyonosabb polgárok vagy azok közé tartozni vágyók praktizálták, a szlovák nyelv ugyanis a munkások, parasztok és koldusok nyelve volt, perifériára szorulva. A 19. században szóban és írásban is anekdoták keringtek a városban. Míg a helyi magyar hivatalnokok inkább a környékről származó szlovák cselédlányokat alkalmaztak a háztartásban, a vagyonosabb zsidó családok „zipser deutsch” lányokat fogadtak a Szepességből. A helyi patinás szórakozóhelyek, vendéglők tulajdonosai is főképp magyarok és magyar öntudatú, ám többségében németül beszélő zsidók voltak. Úgy tűnik, a szlovák nyelv használatának a gondolatával a legnehezebben a szlovák származású középréteg szembesült, amely saját nyelvét nem tekintette eléggé úrnak. (Bitušiková 1996, 15. p.) A helyi sajtó mellett erről Terézia Vansová szlovák író visszaemlékezései is tanúságot tesznek. Nemzeti értelemben a dualizmus kori, sőt a húszas évek utcája is relatíve toleráns volt, ám nem konfliktusmentes. Bár a sajtó tudósít néhány perpatvarról, ezek azonban korántsem olyan súlyosak, mint a harmincas évek zsidó- és csehellenes lakossági reakciói. (Bitušiková 1996, 17. p.) Ez alól egyedüli kivétel az 1880-as évek zsidóellenes megmozdulásai.

A hadsereg

A besztercebányai székhelyű 16. gyalogezred szerves része volt a városnak, és a háborús években nagyban meghatározta a városi hátország életét, hiszen hadifogolytábor, kórház és katonai gyakorlótere is aktívan működött. A nemzetiségi adatok, bár nem csupán a városból toborozták a katonákat, segítségünkre lehetnek. A hivatalos nemzetiségi statisztikák adatai a háború első évéből: 56% magyar, 41% szlovák, 3% egyéb, a háború végére, négy év múlva viszont: magyarok 55%, szlovákok 22%, románok 12%, németek 8%, szerbek és horvátok 2%, ruszinok 1%. (Chorvát 2003, 75–86. p.)

¹⁴ ŠABB, MMBB, 218 doboz. 1880 évi november 2-án tartott városi közgyűlésen, városi kapitány.

Nyilvánvaló, hogy a háború előrehaladtával a fokozatos feltöltések és a csapatátcsoportosítások más, nem Zólyom megyei illetőségű katonát is besoroztak az ezredbe. Sokkal inkább valósághoz közeli értékeket kapunk az 1900-as, békeidőből származó legénységi anyanyelvi statisztikákból: magyarok 21%, szlovákok 62%, németek 11%, ruszinok 1% és 5% egyéb. (Dangl 2006) Az háborús adatokhoz képest látványos a különbség a szlovák anyanyelvű katonák javára.

A hadsereg az iskola mellett talán a második olyan intézmény, amely a leghatékonyabban elősegítette a magyarosodási folyamatot. A helyi FEMKE könyvtárhálózat „projektjét” a katonaság már 1895 óta aktívan támogatta, hiszen a gyalogezred kaszárnyáiban létesült, ahol a főtisztek legalább egy része támogatta a magyarosító törekvéseket: „oldhatatlan bennem a vágy, hogy e téren az eddiginél több eredményt érjek el, s mire csak úgy számíthatok, ha megfelelő olvasmány nyújtása [...] mellett hazafias tárgyú, a legénységi szobákban és a folyosókon kifüggesztendő képek és képeslapok legyenek.” Az alezredes azt írta levelében, hogy besorozáskor „a legénység egy részét anyanyelvű [...] (a szolgálat második felében) habár csak kevés, de legalább beszéljenek, legalább értenek magyarul.”¹⁵ A könyvtár csupán a legénységi állomány tagjai számára volt hozzáférhető, a legénységnek ingyenesen, míg a tiszteknek egy kötet egyfilléres kölcsönzési díj ellenében. Az ezt követő könyvtári jelentések szerint a könyvtárat használó „tót legénység, míg az év elején alig, hogy olvasott, beszéde az év végén már sokkal tisztábban és helyesebben beszélt”. Továbbá: „gyakorolja magát magyar nyelv kiejtésében hangos olvasás által.” Az 1913-as jelentésben pedig ezt olvashatjuk: „hatását még fokozza, (hogy) a legénység között a tót nyelven való társalgás meg van tiltva [...] kényszerítve vannak magyar nyelven társalogni.”¹⁶

Az éves jelentések egyébként az olvasók számáról és a kötetek kölcsönzéséről is tartalmaznak adatokat, ezek alapján azonban nem vonnék le messzemenő következtetéseket: mégis, az olvasók száma és a kölcsönzött művek száma csökkenő tendenciát mutat.¹⁷

A katonaság ily módon a környék asszimilációs tengelyévé vált. Míg a katonaság esetében erőszakos asszimilációról (nyelvük tiltása miatt), addig a polgári városban inkább természetes, ámde kormányzat és helyi szervezetek által befolyásolt, támogatott és elvárt (ügymintézés) asszimilációról beszélhetünk.

Gazdasági helyzet

Beluszky Pál funkcionális városhierarchia-rendszerében Besztercebánya, a teljes körű funkciókkal rendelkező megyeszékhely kategóriájába sorolva, a 23. legjelentősebb magyarországi településként szerepel, míg a szomszédos Zólyom, a megye korábbi köz-

15 SNA-B, FEMKE 24. doboz, Molnár Dezső alezredes levele a FEMKE titkárának a könyvtár ügyében, 1907. október 2. Besztercebányán

16 SNA-B, FEMKE 24. doboz, FEMKE könyvtári jelentések 1908–1913.

17 1908: 215 olvasó, 2950 (sic!) kötet; 1909: 172 olvasó, 365 kötet; 1910: 105 olvasó, 130 kötet; 1912: 188 olvasó, 245 kötet. Kérdés, mekkora hitelt adhatunk Minder Róbert honvéd hadnagynak, aki a könyvtár gondozója volt.

pontja és névadója csupán a 133. lett ebben a sorrendben. Nyilván ebben nagy szerepet játszott a vármegyei hivatalok Besztercebányára költözése, ám a különbség mégis rendkívül jelentős. A város gazdasági helyzete egyébként a kezdeti 19. századi hanyatlás után a dualizmus kezdetétől egyre pozitívabb. Az 1850-es években a kisiparosok és alkalmazottaik aránya 28:46, 1857-re drámaian lecsökken, 440 kisiparosra csupán 432 segéd jut a városban. Hiába a céheket tiltó minisztériumi rendelet (1850. március 26.), majd 1857-ben a szabadalomkiadatás eltörlése, „bár jogilag megszűntek az iparosok, még évtizedekig meghatározták a város ipari életét”. (Chromeková 2006, 43–64. p.).

A következő évtizedben kezdtek a zsidók¹⁸ nagyobb számban betelepülni (1860. jan. 10-i rendelet). Bár két-három mesterség is megszűnt a városban, az üzletek száma – a zsidó tőke segítségével – 28-ról 78-ra nőtt. Nagy üzletek azonban még nem alakultak. 1872-ben újabb, határozottabb hangnemű törvény született a céhek tiltására, így azok valamennyien egyletekbe tömörültek, némi módosítással, de gyakorlatilag folytatják tevékenységüket. A szakmák száma folyamatosan nőtt, szakosodás ment végbe, és a kíméletlen verseny az azonos szakmabeleik számát egyre jobban lecsökkentette. 1891-re 389 kisiparosra már 427 segéd, illetve 424 tanonc jutott. (Chromeková 2006, 43–64. p)

Pénzintézet viszonylag korán, már 1845-ben Zólyomi Takarékpénztár néven alakult a városban. 1863-ban modernizálták a harmanci papírgyárat, ugyanakkor állandó postakapcsolatot kapott a város. Egy évtized múltán a vasút is bedübörög a városkába Zólyom felől, bár vasútállomásra egészen 1891-ig kellett várniuk a besztercebányaiaknak. 1893-ig végállomás, majd szárnyvonal épült Podbrezovába, 1898-ban pedig Harmancba. Az utak azonban még elhanyagoltak, sőt még 1898-ban is vámkötelesek voltak. Még ekkor is úsztatták a fát a Garamon. Paradoxon, de a vasútvonal a várost eleinte gazdaságilag kedvezőtlenül érintette, mert a vám elesett, amelyet az utakon szedtek a heti vásárra érkező kereskedőktől. Ez azonban hamar kompenzálódott a vasút nyújtotta lehetőségekkel. Az 1890-es években bécsi befektetők érkeztek a városba, székgyár (Gustáv Harnisch) majd gőzmalom (Hertzka, Engel, Weiss) is alakul. A Besztercebányai Takarékpénztár 1869–71-ben betétnövekedést mutat, míg 1872-ben a krízis következtében megnövekedett kölcsönigénylésről tanúskodik a városban. 1872-ben a Besztercebányai Bankegylet nagyobb beruházásokkal próbálkozott, de csődbe ment. A legnagyobb gyár, a már említett Harnisch-féle székgyár 1893-ra elérte a 697 főnyi munkásszámot. A második legnagyobb üzem 170 főt alkalmazott. A bányászat azonban már csak vegetált, egyetlen aknában dolgoztak még 1893-ban, a „homokiban” de mindösszesen négy munkás. Tehát az 1890-es évekre tehető, hogy a város aktívan beszállt a kereskedelmi és ipari életbe (fűrésztelep, vízvezetékrendszer, téglagyár, mészko stb.) és a pénzintézetek, bankok is stabilizálódtak. A városban ekkoriban egyébként a rendkívül sok tüzeset állandó problémát okozott.¹⁹

18 Az első említés 1847-ből származik bizonyos Samu és Hermann Kohn, Abraham König, Rudolf Abeles, Samu Klein. (Markov 1973, 271. p.)

19 SNKM, LA A XXIV/4-2 napló. 1890.

Adminisztráció²⁰

A besztercebányai városi elöljáróság 19 főt tett ki, szavazati joga azonban csupán a polgármesternek, a főjegyzőnek, a rendfőkapitánynak, a tanácsnoknak, az „első” és „másod-” jegyzőnek, az ügyésznek, a pénztárnoknak, a főszámvevőnek, a főorvosnak, a mérnöknek és az erdőmesternek volt. Az elöljárósági segédszemélyzet tehát hét főből állt. Besztercebányának a 20. század elején tizenkét főből álló altiszti személyzete, illetve a 35 fős szolgaszemélyzet állt a rendelkezésére. Ezek a következők: 13 rendőr, 5 vámőr, 6 hivataloszolga, 7 tűzoltó, 3 toronyőr, 1 gyepmester. Természetesen a főorvos mellett több orvos is volt a városban, elsősorban a közkórházban, illetve vármegyei állatorvos, és három vármegyei szülésznő. A városnak már különféle szakkbizottságai is voltak. Ami a béreket illeti, négy fizetési fokozat volt felállítva, a kereset évben volt megadva. A polgármester, a főjegyző, a rendfőkapitány, a mérnök éves bére 6600 és 4800 korona között sorban fokozatosan csökkenő bevétellel rendelkezett. 4800 koronától 3200-ig kapott az erdőmester, a tanácsnok és a számvevő 4000 és 2400, míg az ügyész a főorvos és a pénztáros évi 3300 és 2400 korona között vihetett haza. A gyepmester és a raktárőr 1100 és 800 koronát, egy rendőr, erdőőr, hivataloszolga, vámőr vagy tűzoltó évi 900 és 600 korona közötti összeget, míg egy szülésznő 400 koronát keresett. Az 1870-as években még volt bányafelügyelő, a 20. század elején már nem volt a városban efféle tisztség. Némely tisztséghez lakás is tartozott.

Érdeemes megvizsgálni a több mint három évtizeddel korábbi állapotokat is:²¹ a polgármester éves fizetése 1600 forint, a városi kapitányé és a főjegyzőé 1300, a tanácsnokoké 1000, az ellenőré, gazdasági felügyelőé, bányafelügyelőé, erdőfelügyelőé 900-800 forint, a főorvosé 750, a vásári és rendőri ügyelőé 350, a szülésznőé 150, a szolgáké pedig 200-300 forint volt. A hajdúk fizetése azonban rendkívül magasnak mondható – kivéve a kapuőrét – 700 és 900 forint között kerestek. A vármegyei elithez viszonyítva eltörpülnek ezek az összegek: A 107 legtöbb éves adót fizető listáján 57 személy volt besztercebányai illetőségű.²² A városban koncentráltódott tehát a vármegyei elit, hiszen az első tíz listáján hat, az első ötven adófizető közül 31 fő volt besztercebányai az 1884-es évben.²³

20 Besztercebánya szabad királyi és bányaváros szervezeti szabályrendelete. 1906 alapján.

21 *Besztercebánya szab. kir. és bánya város törvényhatóságának szervezete. 1872 [1873] alapján.*

22 ŠABB, MMBB, 30 doboz. Besztercebányai 1883 szv – kétnyelvű hirdetvény, szeptember 12. „Zólyommegye legtöbb adót fizetőknek ideiglenes névjegyzéke 1884-ik évre”

23 A tíz legelőkelőbb helyen levők: (csak a besztercebányaiak): 2. Ipolyi Arnold püspök 5907 Ft., Herritz Rezső nagyiparos 2864 Ft, Stadler Tófor gyártulajdonos 2198 Ft, Radvánszky János nagybirtokos 1791 Ft, Radvánszky Károly földbirtokos 1325 Ft, Halassy Gyula orsz. képviselő 1168 Ft. Az első húsz között, tehát előkelő helyen szerepel Turzó Lajos „pánszláv ügyvéd”, a Szumrák testvérek; a lista vége felé található az akkori alispán, Lamer Ágost, illetve pár zsidó származású kereskedő és Machold Fülöp könyvnyomdász. Ő zárja a listát évi 203 Ft adóval.

A városi értelmiségiek asszimilációs életpályája

A besztercebányai értelmiség asszimilációs alkalmazkodását Figusch Vilmos, avagy Viliam Figuš Bystrý életútjának végigkövetésével kívánom szemléltetni. A választás több okból is esett éppen őrá. A tanár és zeneszerző Figusch életének több mint két évtizedét élte le Besztercebányán, és ekkoriban: „ambiciózus zeneszerzőként munkáját magyar szellemben, és az akkori zenei élet részeként végezte”. (Muntág 2002, 5–14. p.) A dualizmusban számos magyar költő versét megzenésítő zeneszerző a két világháború között a szlovák kulturális értelmiség egyik országosan is elismert alakjává vált. Emellett az evangélikus egyház orgonistájaként, a zenei élet szervezőjeként és magántanárként is tevékenykedett.

Asszimiláció és diszsimiláció – avagy a történelem identitásformáló szerepe

A turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtárban található a Viliam Figuš (Figusch Vilmos) zeneszerző naplójának eredeti, 1920-ig magyar nyelven írt kézírata. Bejegyzéseit gyakorlatilag napi bontásban írta több mint négy évtizeden át.²⁴ Figusch megértéséhez, úgy vélem, a gyermekkora jelenti a kulcsot, az őt ért hatások nyomán a nyelvi-kulturális prioritások akkor alakultak ki, s ezek végigkísérték életét. Korán érte őt az anyagi bizonytalanság, éppen ezért rendkívül sok munkát vállalt az ország különböző, egymástól távol eső területein. A több mint 40 éven át írt, 59 füzetből álló napló teljes olvasása és feldolgozása kutatásunk keretei közt nem volt vállalható. Ezt sem az anyag terjedelme, sem pedig kutathatósága nem tette számomra lehetővé.²⁵ Ezért úgy döntöttem, hogy középiskolás, személyiségformáló éveit, illetve azokat a részeket dolgozom fel, melyekben az életrajzírók, Marianna Bárdiová és Emanuel Muntág nemzeti-ségi jellegű bejegyzésre utalnak. (Muntág 1973, 326. p.; Bárdiová 2002, 66. p.) Nem maradtak ki természetesen a történeti jelentőségű események sem, mint például a háború kitörése, vagy a miniszterelnök besztercebányai látogatása. Az alábbiakban ennek tükrében próbálom meg bemutatni életét.

Gyermekkora

Figusch Vilmos 1875. február 28-én született Besztercebányán, Samuel Figusch és Františka Heinlein legidősebb fiaként. Anyja valószínűleg német, míg apja szlovák származású volt. Az apa halála miatt bekövetkezett anyagi válság következtében tanítóképzőbe iratkozott be Selmecebányára. Itt kezdte el írni naplóját. Selmecebányán gyakran gondolt családi környezetére, az otthonra: „...bármilyen rosszak a körülmények otthon, és bármilyen jók a távolban, mégsem bírja elfeledtetni az embert az otthonától.”²⁶

24 SNKM, LA, A XIV/4, 59 napló. 1889–1936.

25 Az anyag csak helyben olvasható állandó felügyelet mellett.

26 SNKM, LA, A XXIV/4-1 napló. Dátum nélkül. Selmecebányán egy meg nem nevezett „bácsinál” lakik. Két-három havonta járt haza szülővárosába, Besztercebányára.

Diákéveiben többször előfordul olyan naplóbejegyzés, hogy kevés a pénze, vagy épp éhség gyötri. Ekkora már erős szociális érzékkel is bír. Naplójában érzékelhetően fogékony mások bajaira, és foglalkoztatják az emberi sorsok.²⁷ Racionális gondolkodásmódja már ekkor is nyilvánvaló volt, elutasította a túlzott álmodozást, Verne Gyula köteteiről is azt írja, szép, csak nem igazak. Magyarul ekkor már kitűnően tudott, hiszen szülei egy évre Pásztóra küldték a népi iskola negyedik osztálya előtt.²⁸ „Édesapám ekkor azon elhatározásra jutott, hogy miután magyarul tudni jó dolog, tehát annál fogva engem valami magyar helységbe ad egy évre.” Vilmos 14 évesen írta pásztói tapasztalatairól: „eleinte [...] nem tudtam az ő nyelvökön beszélni [...], később úgy megtanultam, hogy a szomszédok nem is akarták hinni, hogy én tót anyanyelvű vagyok.”²⁹ A fiatal Vilmos itt még inkább tótként definiálta magát. A „Kedves pásztói élet, isten veled” mondattal búcsúzott naplójában a színmagyar nyelvterületen szerzett emlékeitől.³⁰ Németül valószínűleg nem jól vagy alig tudott, ezt bizonyítja otthonra küldött német nyelvű képeslapja, melyet mással fordított le.³¹ Nyilvánvalóan anyjának szeretett volna annak anyanyelvén, „származási nyelvén” kedveskedni, vagy német nyelvben elért előrehaladását bizonyítani. A selmecebányai tanítóképzőben heti két német és „tót”, három történelem és magyar órában részesült a saktantárnyak és egyebek mellett. Úgy tűnik, a besztercebányai algimnáziumban és a selmeci tanítóképzőben sikeresen megalapozták a fiatal Figusch későbbi magyar nemzetiségi orientációját, nyíltan vállalt magyar identitását.³² A helyi Petőfi Körnek is tagja volt, amely igazi önképzésen alapult. A selmeci Petőfi Kör tevékenysége saját versek felolvasásában, szavalásában és a magyar himnusz éneklésében merült ki.³³ A diákságot egyébként is megmozgatták a közös énekek. A vonaton a napló szerint a „Ballag már a vén diák” kezdetű diákbúcsúztató volt az igazi kedvenc. Diákéveiben mindig is nagy érdeklődéssel és készülődéssel várta március 15-ét. „Felvirradt a nap [...] a magyar szabadságharcot méltán megünnepelni minden magyarnak legszebb kötelessége.”³⁴

A fiatal Figusch konfliktuskerülő személyiség volt. Ez cselekedeteiben is kirajzolódik, illetve ő maga is hasonlóképp határozta meg magát. „...nem szeretek senkivel sem haragudni...”³⁵

27 Pl.: „Gondoljon a koldusokra [...] akiknek nem ízlik a kenyér.” SNKM. LA, XXIV napló. Dátum nélkül.

28 1884 júniustól 1885-ig volt Pásztón, özv. Augusztinovicsnél, aki fiát, Győzőt adta Besztercebányára egy évre Figusch szüleihez.

29 SNKM, LA, A XXIV/4-1 napló. Apjának nyilván volt affinitása a magyar nyelv felé, valószínűleg tudott is magyarul. Testvére Budán élt.

30 Később, még felnőtt korában is meglátogatta az özvegyet Pásztón.

31 SNKM, LA, A XXIV/4-1 napló. 1889. augusztus. 30.

32 SNKM, LA, A XXIV/4-1 napló. 1889. szeptember 22. Egy magyar címet is találunk naplójában rajzolva, melyet egy emléktábláról másolt. Pár hónappal később egy ismeretlen 1848–49-es honvéd sírját rajzolta le fél oldal helyet elvéve, azzal a megjegyzéssel, hogy „remélhetőleg feljavítsák”. SNKM, LA, XXIV napló. Nincs dátum. 1890 nyarán 600 magyar nemzeti dalt tartalmazó daloskönyvet kért kölcsön a nyárra.

33 Petőfi Sándor Talpra magyarja és Berzsenyi Dániel A magyarokhoz ódája is népszerű volt. SNKM, LA, A XXIV-1 napló. 1889. szept. 13.

34 SNKM, LA, A XXIV/4-1 napló. 1889. március. 15.

35 Uo. Pontos dátum nélkül.

Mint volt szó róla, a családi tragédia miatt nagyon szerényen élt, néha koplalásban is volt része. Ennek okán 1890-ben az is megfordult fejében, hogy Sopronba megy tanulmányait folytatni, egyrészt a több tapasztalat reményében, illetve azért, merthogy ott „olcsóbb az élet.”³⁶ Pénz híján önkéntesként dolgozott az evangélikus egyháznál, bejárta a szélesebb környék (szlovák és színmagyar) megyéit.³⁷ Erre a nyári „supplicanus koldulás” kínált alkalmat, amely a tanítóképzős diákok egyházuk helyi lelkeszeinél való vándoréjszakázását jelentette. 1890-ben a Tisza vidékén járva ezt írta: „mennyit fogok tapasztalni, s kedves hazám mennyi szép vidékét fogom látni!”³⁸ Figuschnak különösen kedvére volt 1891-es, nem magyar ajkú vidéken való utazása. Ennek során már érzékeny volt a nyelvi tematikára, naplójában többször is panaszkodott. Bártfán például „magyarul csak a pap tudott, így tőtra fordították a (német) beszédet.”³⁹ Sőt, az Erdélyi Besztercén tett látogatása során, anyai felmenői nyelvét már teljesen idegennek érezte: „[...] csakis német beszédet hallottam, úgy éreztem magam, mintha idegen földön járnék.”⁴⁰ Keserőségéhez nyilván hozzájárult az is, hogy a helyi pap nem adott neki szállást, „pláne még magyarul is alig tud”.⁴¹ Naplójában egyébként szinte kizárólagosan magyarul írt, itt-ott német szavakat használt, melyek a gyermekkorában szállóigék voltak Besztercebányán. Ilyen pl. a „Krisztkindli” a karácsonyfahozó ember stb. Szlovákul csupán egyes helyneveket írt, kizárólag idézőjelben.

Falusi évek

1893-ban sikeres érettségi vizsgát tett a selmecebányai népi tanító iskolában. Ezután szeretett volna konzervatóriumba menni, és zeneprofesszorral válni, de a mindennap kenyér utáni hajsza miatt végül is Pilisre kerül, ahol tanítóként dolgozik. Innentől kezdve jelentkezi a néptanítói pályázatra, amely számára rendkívül fontossággal bírt, ugyanis ezután minden évben pályázik rá.⁴² A Pilisből hazavágyó fiatalember képe erősen tükröződik bejegyzéseiből. Figusch naplójában ebben az időszakban is gyakran írja, hogy legszívesebben szülővárosában, Besztercebányán dolgozna, ahol anyjának és testvéreinek tudna segíteni, illetve honvágyat érez szülővárosa gyönyörű vidéke után. A falusi életet azonban valóban nem kedvelte. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy Pilis akkoriiban szlovák többségű falunak számított, illetve további munkahelyei is inkább szlovák többségűek lesznek.⁴³

Pályája kezdetén tehát magyar balladákat, nemzeti énekeket, magyar költők verseit-műveit zenésítette meg, vagy írta zongorára, kicsit később – pár évre rá – mindezekkel párhuzamosan pedig szlovák népi dallamokat kezdett gyűjteni. Munkásságát tehát

36 SNKM, LA, A XXIV/4-2 napló. Pontos dátum nélkül.

37 Eger 1890. június 27-én látogatja meg. „Igen tetszett a város, különösen a székesegyház és a lyceum épülete.” SNKM, LA, A XXIV/4-3 napló. 1892. június. 27.

38 SNKM, LA, A XXIV/4-2 napló. 1890. április. 27.

39 SNKM, LA, A XXIV/4-2 napló. Pontos dátum nélkül.

40 SNKM, LA, A XXIV/4-4 napló. 1892. július 18.

41 SNKM, LA, A XXIV/4-4 napló. 1892. július 18.

42 SNKM, LA, A XXIV/4-7 napló. 1893. ptktóber.

43 Az 1880-as években Pilis ezer lakosából több mint 700 fő szlovák anyanyelvű.

magyar szellemben kezdte el. Ez Figusch számára magától értetődő, hiszen gyermekkorától, nem definiáltan, de gyakorlatilag magyarnak vallja magát. Az 1893-as évet tehát Pilisben töltötte, 1893-tól pedig két éven keresztül Osztrólikán dolgozik. 1895–1903 között Zólyomszalatnyán egyházi tanítóként dolgozott. „Saját maga az anyanyelvhez húz, ámde az állam lakosai a rend érdekében a kormány nyelvét, az adminisztratív többségét kéne, hogy használják, tehát csak és csakis a magyart.”⁴⁴

Ezzel kapcsolatban Fábry barátjáról írja – aki szlovák dalainak helyesírását ellenőrizte –, hogy nem támogatta a magyarosítást, ámde mégsem heves pánszláv, és jobban tud szlovákul, mint ő. Ebből következik, hogy nem tudott saját bevallása szerint túl jól szlovákul, főképp ha a népi énekek nyelvjárási sajátosságaira gondolunk. Ezzel kapcsolatban, és általánosan is definiálható, hogy felnőttként ismét tudomásul vette szlovák származását, ám inkább magyarként tekintett magára. A következő években formálódó párkapcsolata körül található a legtöbb bejegyzés. Anyjával és legkisebb, beteges öccsével él. Ahhoz, hogy el tudja őket tartani, magánórát kell adnia zongorából. Ugyanekkor, a magyar szabadságharc 50. évfordulójakor panaszkodott naplójában, hogy nem volt a faluban semmiféle ünnepség.⁴⁵ Elenának Dobronyán egyébként kitartóan, öt éven keresztül udvarolt.⁴⁶

1900-ban végre megkérte a lány kezét. Ekkor készítette Arany János Rákóczi asszony című versének megzenésítését, amelyet a magyar közvélemény dicsérettel fogad. A *Budapesti Zenei Füzetek*ben is közöltek róla pozitív kritikát. Zólyomszalatnyáról ekkor távozott három évre, már családjával együtt. Ismét szláv közegbe, a bácskai szlovák nyelvszigetre, ahol egy kis faluban tovább dolgozott zenei művein. A távozásnak szintén anyagi okai voltak. Gyermeket vártak, és kevés volt a pénzük. Ott nagyobb lakást és magasabb fizetést ígértek.

Besztercebányán

A besztercebányai állást, melyre talán a legjobban áhítozott, nehezen szerezte meg. 1906 december 30-án végre szülővárosának a tanára lett. „13 éves falusi száműzetésemnek vége, nem voltam sosem falura teremtve, nem tudtam sosem teljesen beleélni magam a falusi környezetbe [...] a város az én igazi légköröm.”⁴⁷

1907-ben tehát szülővárosába, Besztercebányára költözött, ahol a város híres evangélikus iskolájának új tanítója lett.⁴⁸ Ekkor már három gyermeke van. 1910 márciusában az új főispán székfoglaló beszédét „bombasztikusként” írja le, ám a „díszmagyar ruhás urak” felvonulására már nem ment el.⁴⁹ „Az egyházküldöttségbe én is megvoltam hívva, de nem szeretvén a politikai nagyságok előtt való hajlongást, egyszerűen nem vettem részt a tisztelgésen.”⁵⁰ Figusch Vilmos egyébként a '48-as Függetlenségi és

44 SNKM, LHM, A XXIV/4-7 napló. 1895. november. 30.

45 SNKM, LA, A XXIV/4-10 napló. 1898. március. 15.

46 SVKBB. LHM, VFB II./4 Životopis – Viliam Figuš Bystrý. Ez a 1960-as években született napló erősen torzítja a valóságot.

47 ŠVKBB. LHM, VFB II./4 Životopis – Viliam Figuš Bystrý.

48 A besztercebányai evangélikus iskoláról I. Rosenauer 1876, 138. p.

49 SNKM, LA, A XXIV/4-25 napló. 1910. március. 6–7.

50 SNKM, LA, A XXIV/4-25 napló. 1910. március. 7.

Nemzeti Párt szimpatizánsa volt, több gyűlésükre is eljárt, illetve a jelölteket előszere-tettel kísérgette haza. A pártba azonban nem lépett be, alapvetően inkább a zene érdekelte, mint a politika, ám mégis meg-megmutatkozott a Függetlenségi Párt gyűlésein és akcióin. Ugyanez év tavaszán Apponyi és Tisza meglátogatta Besztercebányát. Apponyi látogatását „a város közönsége oly becsű szeretettel fogadta, melyet magam is bámultam, s mely e mindig kormánypárti várostól igazán csodáltra méltó jelenség volt”.⁵¹ Még napok múltán is írt Apponyi beszédének hatásáról: „a látogatás felejthetetlen a városnak” [...] itt élveztem közel egy óra hosszát Apponyi gyönyörű ékesszólását.”⁵² Négy napra rá Tisza István, a volt és a jövő miniszterelnök látogatását már „belsőleg szé-gényesebb fogadtatás – tehát hűvösebb” visszhang kísérte.⁵³ Kirívó volt a két látogatás között az is, hogy Tiszát a Huder és Rosevame cég emberei botokkal felfegyverkezve vették körül, nehogy bántalma essék. A Tisza-beszéd fogadtatását Figusch hullámmző-nak, inkább negatívnak írta le, és kritikusan fogalmazott Tisza pártjáról: „[...] munka párt, több lévén a pénze, mint a híve [...] (Tisza gondolatai ahhoz hasonlóak, mint) mikor a nemzet vágyai rögeszmekeként kezd(enek) működni.”⁵⁴

A nagy háború

1914-ben a trónörökös meggyilkolásának híre Besztercebányán is központi témává vált. Fekete zászlók, plakátok lógtak mindenütt, és „bárkivel akadt össze az ember, csak a rettentő esetről folyt a szó.”⁵⁵ Figuschnak volt kapcsolata a városban pánszláv-ként ismert Thurzó Jánossal, alias Ján Thurzóval, s naplójában többször említi a vele kapcsolatos híreket. Ezek azonban jobbra nem politikai jellegűek, legalábbis a napló-ban nem írt róluk. A háború kitörésekor házkutatásokat rendeltek el, és Figusch tartott tőle, hogy belekeveredik. „Thurzóéknál, mint tót vezérembernél házkutatás van, meg hogy valami gyanús levelet kapott Amerikából. Utóbbi engem is berángathat [...] Amerikai ügyemet Thurzó sürgette. De bosszantó a véletlenek ilyen összejáttszása.”⁵⁶ Egy napra rá Vanszáéknál is házkutatást tartottak.⁵⁷ Figusch tudakolódott Thurzónál, és kiderült, hogy neve benne volt az ominózus amerikai levélben. Ugyanazon a napon az általános mozgósítás híre „hideg zuhanyként hatott, hangos tüntetés nem volt, ez most már komoly dolog”.⁵⁸ Kezdetől fogva a háborúval szemben fogalmazta meg álláspont-ját, de nem nyelvi-nemzeti kiindulópontból, hanem kulturális és emberi szempontból. Innentől kezdve a napló rendkívüli nagy részében a háborúval vagy annak városra

51 SNKM. LA, A XXIV/4-25 napló. 1910. május. 7.

52 Uo. 1910. május. 7–8.

53 Uo. 1910. május. 11.

54 Uo. 1910. május. 11.

55 SNKM. LA, A XXIV/4-31 napló. 1914. június. 29.

56 Uo. 1914. július. 30.

57 János Vans (1846–1922), 1911 és 1918 között a város szlovák evangélikus lelkésze volt. Felesége, Terézia Vansová a modern szlovák női irodalom egyik nagy tehetségű képviselője-ként fejtett ki a városi szlovákság körében szerveződő munkát.

58 SNKM. LA, A XXIV/4-31 napló. 1914. július. 31.

vonatkozó következményeivel foglalkozik, egyértelműen pacifista és szociális hangnemben.⁵⁹

Ugyanakkor nagy nyomás nehezedett rá a házkutatások és az „amerikai levél” miatt, ezért úgy döntött, elmegy a hivatalba és tisztázza magát. Az ügyészáron és a rendőrségen „teljes nyíltsággal előadtam az én tót népdalaim ügyét” majd másnap a papnál, illetve a vizsgálóbírónál is járt.⁶⁰ Végül is ebből az ügyből nem származott további jogi következmény az érintettek számára.

A besztercebányai házkutatások ügye azonban – Dula Máté, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének panasza révén – eljutott Tisza István miniszterelnökhöz is,⁶¹ Sőt, „a nagy zajjal és lármával végrehajtott letartóztatások [...] alkalmasak arra, hogy a tót nemzeti-ségű polgártársak ellen elkeseredést és gyűlöletet szítsanak [...] dr. Thurzo Iván nejét, aki férje sorsán aggódva Besztercebányán a kapitányságra tudakozódni ment, az utca népe lábáról leverte, ruháját leszaggatta [...] ablakbeverésig, vagyonrongálásig és tetteleges insultusig elfajult tüntetések voltak.”⁶²

Ugyanebben a hónapban Figusch elintézte, hogy ne kelljen bevonulnia: „[...] az orvosban volt annyi humanitás, hogy egész más, rajtam sohasem tapasztalt betegséget hoztak fel mentő okul.”⁶³ Ez később ki is derült, ugyanis 1915-ben Budapesten volt orvosi kivizsgáláson, mikor is feljelentették, hogy szándékosan kihúzta magát a katonaság alól. Figusch számára kiderült, hogy az iskolája igazgatójáról volt szó, akivel lát-szólag barátok voltak.⁶⁴ Az orvosi kivizsgáláson elbukott, ám kilenc és fél hónapos szolgálata után visszatérhetett az iskolába tanítani. Szolgálatát Radványban töltötte, mint fegyvertelen őr, tehát nem vitték frontra.

Figusch magánlevelezéséből Paul Gálnak írt levelei figyelemre méltóak, ugyanis ezeket már szlovákul írta, és itt Ján Bystrýként írta alá magát.⁶⁵ Ezek a levelek a nagy háború éveiből valóak. Az írás tartalmaz jó pár magyar szót is, melyekről Figusch egyik levelében magyarázkodóan így írt: „Besztercei szlovák nyelvjárás.”⁶⁶ Levelekben hábo-rúellenes, a leveleket végig magyarul címezte, a borítékok erről tanúskodnak.

59 Az orosz betörés idején, 1914. október 6-án írja egyetlen nemzetiséggel közvetve összekapcsolható bejegyzését, miszerint „csak bárgyú újságírók [...] kik azt hiszik, hogy az ő émyegős, »hazafias« cikkeiktől rögtön kéjgörcsöt kapunk...”

60 SNKM, LA, A XXIV/4-31 napló. 1914. augusztus 1–2. Amerikából pénzt és leveleket várt a kiadott népdalokért.

61 Dula Máté beadványa gr. Tisza István miniszterelnökhöz a szlovák sérelmekről és a *Slovenský denník* betiltásáról. 1914 augusztus 25. (Kemény 1999, 77–79. p.)

62 Uo. Dula Máté beadványa gr. Tisza István miniszterelnökhöz a szlovák sérelmekről és a *Slovenský denník* betiltásáról. 1914 aug. 25.

63 SNKM, LA, A XXIV/4-31 napló. 1914. augusztus. 24.

64 ŠVKBB. LHM, VFB II./4 Životopis – Viliam Figuš Bystrý, 37. p.

65 SNKM, LA, Figuš, V. B. levelei Paul Gallónak, 16 levél. 3A23.

66 SNKM, LA, Figuš, V. B. levelei Paul Gallónak, 16 levél 3A23. „Uranbovaný népfölkelő – Bystrická slovenčina, Teraz k tomu absolútne nemám „hangulat“ stb. 1914. december 13. Kelt Besztercebányán.

Régi kocsmá ez, új címerrel

Lássuk, mit ír naplójában az államfordulatról. 1918. október 20-án kósza hírek terjengnek a városban „[...] biztosra azonban mindenki veszi [...] hogy a régi, egységes Magyarországnak vége, nagyszájú »hazafias« politikusok juttatták ennyire, mi különben nem baj, ha egyik nemzet a másikat nem nyomja el, hanem mindenki szabadon fejlesztheti nyelvét, kultúráját.”⁶⁷ Rá két napra már ezt a bejegyzést írta: „mindenki számol azzal a körülménnyel, hogy vidékünkön a magyar uralomnak már vége. [...] Mindenki aggódik [...] különösen azok, akik a tót nyelvet megtanulni nem tartották érdemesnek. Én nyugodtan nézek a jövőbe, mert eddigi áramlatokkal sohasem rokon-szenveztem, azért is tartottak engem a nagy »hazafiak« »pánszlávnak«.”⁶⁸ Az öngazolás, önmeghatározás keresése e napokra jellemző Figusch naplójára. Október 23-án már kétségeit helyezi kilátásba, miszerint „a megijedésen alapuló engedményeknek nem sok értéke van.”⁶⁹

1918. október 27–28-án már a budapesti lapok elmaradoztak a városból, vagy sok üres hellyel jelennek meg. November 2-án pedig az „osztrák–magyar közösség némi látható nyomait ma tüntették el az utcákról.”⁷⁰ November 11-én taníthatott először szlovákul az iskolában. A naplóban ezen a napon a következő bejegyzés található: „1918. november 11-én tótul is taníthatunk, [...] most veszik elő a jobbik eszűket.”⁷¹

Figusch 1918. december 1-jén olvasta az újságban, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács átveszi az irányítást a szlovák állam felett. Ekkor ezt írta barátjának, Gál Pálnak: „A nemzeti tanácshoz én is jelentkezni akarok, de nem közvetlenül, hanem közvetetten, rajtad keresztül, akinek biztos jobb kapcsolatai vannak vele (a Tanácossal).”⁷² Látszik, hogy még bizonytalan a csehszlovák államisággal szemben, mégis szeretné magát közelebb érezni az egyre jobban „lángoló tűzhelyhez”. Még ugyanebben a levélben megemlíti, hogy zenetanári állásra szívesen jelentkezne, hiszen az a régi vágya, ám Besztercebányáról nem szívesen távozna, főleg nem valami kisebb városba. Ennek okát három pontban adta meg: Elsőként, hogy a beszterceiek nem mozdulnak. Másodsor anyja és testvére miatt, harmadszor, mert akkori lakását nehezen fizették ki. Egy másik levélben sürgősen szlovák könyveket kért ismerősétől. Úgy tűnik, kapott az alkalmon és nagyon hamar alkalmazkodott, hiszen 1918. novemberében után – mint megfigyeltem – még a magyar hangulatszavakat is elhagyta leveleiből. December első napján a főtéren a szlovák mellett még a magyar himnuszt is eléneklik, Figusch szerint „Ez mutatta, hogy vége a sovén uralomnak.”⁷³ December elején a városban kezdik

67 SNKM. LA, A XXIV/4-37 napló. 1918. október. 20.

68 Uo. 1918. október. 22.

69 Uo. 1918. október. 23.

70 Uo. 1918. november. 2.

71 Uo. 1918. november. 11.

72 SNKM. LA, Figuš, V. B. levelei Paul Gallónak, 16 levél, 3A23. 1918. december. 1. Kelt Besztercebányán.

73 SNKM. LA, A XXIV/4-37 napló. 1918. december. 1.

eltüntetni a magyar nemzeti jelképeket, „hihetetlen, mégis előttünk lefolyó valóság, amint egy 1000 éves állam épülete roskadozik vezetőinek rövidlátása miatt.[...] A hadsereg tegnap és ma ment el.”⁷⁴ Tizenkilenc nappal később futottak be az első „megszálló” csapatok, „ezért tehát bennünket is elérte az ország romlás folyamata”.⁷⁵ Figyelemre méltó, hogy míg az első napokban Figusch Vilmos rendkívül megkönnyebbüléssel vette tudomásul a háború végét, és annak lehetséges következményeit, a következő hetekben mégis több ízben sajnálattal írja – mint ahogyan az idézetekben is láthatjuk –, hogy a régi stabil rend összeomlik, és valami új, valami ismeretlen következik utána. „Az egész invázió közönséges hatalomátadásnak tűnik, hiába hivatkoznak a csehek önrendelkezésre.”⁷⁶ A cseh csapatokról mint megszállókról ír, és innentől kezdve hangsúlyosabb számára a cseh–szlovák ellentét, hiszen „Régi kocsma ez, új címerrel.”⁷⁷

1919-ben, miután Besztercebányán maradt, panaszkodva írja barátjának, hogy „Egészen biztos forrásból hallottam [...] valamiféle Tamás befeketített Prágában, hogy »októberi szlovák« vagyok, ezért majd kivágnak. Drága barátom! Ha én októbrista volnék, akkor ma magas székben ülhetnék, hiszen látok én itt olyan urakat, kik jó pozícióban nyújtózkodnak, és akik előttem beszéltek, hogy ha csak két hétig »főispánok« lehetnének, az összes besztercei pánszlávot (sőt név szerint emlegették) akasztófára küldenék. [...] Ugyanezek most minden „madarónt” akasztanának.”⁷⁸

A naplót egyébként egészen 1920. január 1-jéig magyarul írta. „Az újévet az én imádozott anyanyelvemen kezdem írni, eddig erre nem azért nem gondoltam, mert oly kevésre tartanám (anyanyelvemet), hanem inkább az iskolai hatás, utána pedig az egyszerű begyökerezett megszokás, mindenféle magyar nacionalista hangnem nélkül...”⁷⁹ A cseh–szlovák ellentét végigkíséri ezeket az éveket: „ki nem volna magyarón (nagy magyar), akinek a helyére egy cseh akarna ülni?”⁸⁰ A trianoni békeszerződés aláírásának napján ezt találhatjuk, most már újra Fíguš Viliam naplójában: „Hallani, hogy a magyarok aláírták a békét, ezzel tehát a szerencsétlen Magyarországnak feldarabolása formálisan is elintéztetett. Csak az a szégyen, hogy ennek tartósságában senki sem hisz.”⁸¹ A fordulat idején a nemzeti tanácshoz beadott zeneprofesszori kérvénye egyébként csupán 1921-ben teljesült, mikor is felvételt nyert a besztercebányai tanítóképzőbe. A húszas években megkomponálta az első szlovák operát, a *Detvant*, melynek premierje 1928-ban Pozsonyban volt. Később a Matica slovenská néprajzi kutatásaiban is részt vett. Besztercebányán hunyt el 1937-ben.

74 Uo. 1918. december. 3.

75 Uo. 1918. december. 22.

76 Uo. 1918. december. 22.

77 SNKM. LA, A XXIV/4-38 napló. 1919. március. 19.

78 SNKM. LA, Fíguš, V. B. levelei Paul Gallónak, 16 levél, 3A23. 1918. december. 3. Kelt Besztercebányán.

79 SNKM. LA, A XXIV/4-39 napló. 1920. január. 1.

80 Uo. 1920. január. 4. (A szerző fordítása szlovákból.)

81 SNKM. LA, A XXIV/4-39 napló. 1920. június. 4.

Összegzés

Az adatokat elemezve elmondható, hogy a technikai fejlődés, a demográfiai olló szétnyílása, a vasút, a gazdaság modernizálása és ezek együttes gazdasági előnyei kéz a kézben járva, egymást erősítve indította el a magyarosodás folyamatát. Ehhez csatlakozott az állami iskolaügy és a hadsereg erőteljes asszimilációs politikája. Ugyanakkor az állami és főképp a megyei hivatalok nyomása is rendkívül erősen érezte hatását a városban. Ahhoz, hogy valaki a városi elithez – vagy legalább annak környezetébe – tartozzék, kétségtelenül szükséges volt a magyar nemzet- és állameszme nyílt támogatása, elismerése.⁸² Legalábbis a közvélemény ezt magától értetődőnek gondolta. A gazdasági, kulturális, családi és karrierszempontok jelentősen függtek attól, hogy megbízható magyar embernek tartották-e az illetőt.

A vizsgált naplóból látható, hogy Figusch személyét tekintve megfelelt a gazdasági túlélési stratégiáknak, hiszen talán a legfontosabb annak tudatosítása volt, hogy a dualista Magyarország a benne élőknek stabil, évezredes valóságot jelentett. Az ország 1916-ig semmi jelét nem mutatta felbomlásnak. Megtagadta volna Figusch a szlovák nemzetiségét? Tisztában volt szlovák eredetével, de önmagát inkább magyarnak vallotta, egyfajta francia állampolgári nemzetelfogással. Szlovák népzenei gyűjtése és munkálkodása elárulta, hogy nem zárta el magát származásától. Mint ahogy az 1918. évi fordulat után feldolgozott magyar versei arról árulkodnak, hogy nem volt híve a kirekesztő, sovinizta eszméknek. Az államfordulatkor azonban minden lehetőséget megragadott céljai elérésében, amelyek jobbára kimerültek abban, amire a legtöbben vágytak, egy jobban fizető munkalehetőség elnyerésében. Ebben a koordináta-rendszerben legfőbb szempontnak a társadalmi mobilitás és a gazdasági előnyök összefüggése, a konfliktuskerülés és a környezet mintaadó, illetve domináns nemzeti kulturális közegének a szerepe volt. A Figusch-életút rámutat arra, hogy a kétnyelvűség vagy többnyelvűség egyértelműen hasznosítható volt, a „szerencsésebbek” már gyermekkorukban, szüleik jóvoltából vagy az iskolában jól megtanultak magyarul. A nyelvtudást és a nemzeti életet aztán a társadalomban elfoglalt helyük alapján gyakorolták, és Figusch esetében is világosan látható, hogy az identitás megvallása erősen szituatív jellegű. Az adatok, valamint az egyéni és intézményi történetek elemzésével arra a végkövetkeztetésre jutottam, hogy az asszimiláció a dualizmus kori Besztercebányán komplex és korántsem befejezett, vagy egyirányú folyamat volt. Egy-egy családon belül akár többször, többféleképpen is elkezdődhetett és végbemehetett. Ezeknek a tényeknek a tudatosítása nélkül a statisztikai adatok statikus és determinált valóságként való kezelése, kanonizálása elfogadhatatlan.

Az 1930. évi csehszlovák népszámlálásból kikövetkeztethető, hogy a ténylegesen nyelvet és identitást váltó, azaz „befejezett” asszimilációjú, magyar anyanyelvűvé és tudatúvá vált németek, zsidók, szlovákok – ebben a sorrendben! – a város lakosságának alig 12–13%-át adták. Ennél jóval többen – a lakosság 30–35%-a – többes identitásának köszönhetően gyorsan disszimilálódtak, és könnyen integrálódhattak az új csehszlovák államalakulatba, illetve a helyi szlovák nemzeti többségbe. A

⁸² Bár mintegy tucatnyi polgár, Thurzó István ügyvéd és köre ennek ellenkezőjét bizonyítja.

magyar statisztika nyelvismereti adatai alapján ezenfelül 20–25%-nyi városi lakost ért a világháború az asszimilációs folyamat kezdeti fokozatában, azaz annak a megkezdett nyelvváltási szakaszában.

A besztercebányai magyar lakosság történeti és dualizmus kori rétegei a 20. második felére gyakorlatilag teljesen felszívódtak – elszlovákosodtak vagy elvándoroltak. Az inkább magyar kultúrájú zsidó lakosság második világháborús megpróbáltatásai után megszűnt a magyar kultúra jelenléte Besztercebányán. A város mai magyar szörványát alig 300 fő alkotja. Ők elsősorban a Besztercebányai kerület déli magyar részeiből „felvándorolt” munkavállalók. Az egykor háromnyelvű város összetett etnikai összetétele ma már alapvetően múlttá vált: csupán az épületek és a képeslapok őrzik a 19. századi nemzeti sokszínűség emlékeit.

Irodalom

- Bárdiová, Marianna a kol. 2002. *Viliam Figuš Bystrý. Život a dielo (1875–1937)*. Banská Bystrica, Štátná vedecká knižnica v Banskej Bystrici – Literárne a hudobné múzeum v spolupráci s Parkom Kultúry a oddychu v Banskej Bystrici.
- Besztercebánya szabad királyi és bányaváros szervezeti szabályrendelete 1906*. Besztercebánya, Machold Ny.
- Besztercebánya szab. kir. és bánya város törvényhatóságának szervezete 1872 [1873]*. Besztercebánya, Machold Ny.
- Bitušíková, Alexandra 1996. Pohostinské zariadenia a zábavné podniky ako miesta spoločenskej komunikácie. In Darulová, Jolana (szerk.): *Banská Bystrica. Sociokultúrne obrazy a portréty*. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 9–25. p.
- Bóna László 2014. Besztercebánya etnikai változásai a 19. és a 20. század fordulóján. Városi asszimilációs folyamatok történeti-demográfiai elemzése. In *Közösség és identitás a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VII.* Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2014. 34–59.p.
- Chorvát, Peter 2003. Banskobystrický 16.vlastibranecký peší pluk v rokoch 1. svetovej vojny. *Vojenská história* 3, 75–86. p.
- Chromeková, Valéria 2006. Spriemyselňovanie Banskej Bystrice, stav a vývoj malovýroby v druhej polovici 19. storočia. In *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice II.* Banská Bystrica, Katedra históriá FHV UMB – Štátná vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 43–64. p.
- Dangl, Vojtech 2006. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava, Veda.
- Kemény Gábor 1999. *Iratok a nemzetiség kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1914–1916*. Budapest.
- Markov, Jozef 1973. *Odras politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrice v 16-19. storočí*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Muntág, Emanuel 2002. Viliam Figuš-Bystrý v premenách času. In Bárdiová, Marianna a kol.: *Viliam Figuš Bystrý. Život a dielo (1875–1937)*. Banská Bystrica, Štátná vedecká knižnica v Banskej Bystrici – Literárne a hudobné múzeum v spolupráci s Parkom Kultúry a oddychu v Banskej Bystrici. 5–14. p.
- Muntág, Emanuel 1973. *Viliam Figuš-Bystrý – Život a dielo (1875–1937)*. Martin. Tematický katalóg hudobnej tvorby a bibliografia o živote a diele slovenského skladateľa. Matica slovenská.
- Népszámlálási digitális adattár. <http://konyvtar.ksh.hu/neda>.

- Papp József 2014. Počet obyvateľov a etnické pomery Zvolenskej župy v zrkadle štatistických údajov. *Acta Historica Neosoliensia*, 16, 38–54. p. <http://oaji.net/articles/2014/629-1394954853.pdf>
- Paulinyi Oszkár 1993. In Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet II.* Budapest. Rosenauer Károly 1876. A besztercebányai Á. H. Ev. Gimnázium története.
- Skladný, Marián 1999. Vonkajšie a vnútorné dejiny Banskej Bystrice. In Šovčíková, Darina (szerk.): *História Banskej Bystrice. Dielo a význam Emila Jurkovicha.* Banská Bystrica, 16–23. p.
- Slovenská národná knižnica, Martin, Literárny archív (SNKM, LA) A XXIV/4-59 naplő. 1889–1936.
- Slovenský národný archív, Bratislava, (SNA-B), Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FEMKE) 24. doboz.
- Slovenská národná knižnica, Martin, Literárny archív (SNKM, LA), Figuš, V. B. levelei Gallovi Paulovi, 16 listov 3A23. 1914–1920.
- Slovenská vedecká knižnica v Banskej Bystrici, Literárne a Hudobné Múzeum (SVKBB, LHM,) VFB II./4 Životopis – Viliam Figuš Bystrý.
- Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠABB), Magistrát mesta Banská Bystrica (MMBB) 30, 31, 38 doboz.

LÁSZLÓ BÓNA

DATA ON THE ETHNIC CHANGES IN BESZTERCEBÁNYA (BANSKÁ BYSTRICA). ADAPTATION STRATEGIES IN THE LIGHT OF THE ASSIMILATION LIFE PATH OF AN INTELLECTUAL

This study is devoted to the ethnic changes during dualism. In the course of my research work, I attempted to map the functioning of the city in a complex way, to explore the aspects of its economic situation, administration, with special regard to the 16th Infantry Regiment of the city and the state of community standards. The focus of the study lays on the assimilation career of an intellectual. The diary and other personal sources of teacher and composer Vilmos Figusch (in Slovak Viliam Figuš Bystrý), are designed to show the adaptation of the contemporary intelligentsia to the all-time situation, but the study, besides of this, also shows the process of assimilation–dissimilation within one generation.